

Lesoni Tonga Mo e Anga Fakafonua

Kalasi: Foomu 6

'Iuniti 2: Anga 'o e Nofofaka-Tonga

Topiki : Ngaahi Ha'a

Taimi: Uike 6

Ngaahi 'Ilo: Mahu'inga ke 'ilo ki he fa'unga 'o e nofo fakaha'a na'e tupu mei he Tu'i Kanokupolu mo 'ene fekau'aki mo e nofo 'a e sosaieti Tonga.

Note

Ha'a Tu'i Kanokupolu ke nau ō ki Fonuamotu ki Olotele.

Tu'i Kanokupolu

Ko e fakanofu tu'i 'o e ha'a Tu'i Kanokupolú na' pule'i mo fai ia 'e he Ha'a Haveá. Na'e tupu lev ngaahi ha'a fo'ou ia 'i he kamata'angá pē ko hono fakanofu 'o e 'uluaki Tu'i Kanokupolú, 'a ia ko Ngata.

Na'e kamata leva e ngaahi ha'a ko ení ke nau fai fatongia ki he ha'a Tu'i Kanokupolú 'i Kauhala Lalo. 'I he taimi tatau na'e hoko atu pē 'a e ngaahi ha'a ia 'o e Tu'i Tongá 'enau fai fatongia 'anautolu ma'a Kauhala 'Utá.

Na'e pule leva 'a Ngata neongo 'ene si'í, he ko ia na'e fakatapui ke tu'i (ko ia na'e 'i loto he "Ulutolú") kae hifo leva e ongo ua 'i he tafa'akí 'o tupu meiate kinaua 'a e ngaahi ha'a fai fatongia ko ení:

Ha'a Havea,
Ha'a Vaea,
Ha'a Ngata.

'Oku fa'a taku pē foki kinautolu ko e Ha'a Lātūhifo
koe'uhi ko e pehē ko 'enau hifo pē ko e hako
kinautolu mei he ongo tokoua 'o Ngata na'a nau
'Ulutolú.

Na'e toki 'i ai pē 'a e ngaahi hingoa ia 'o e ngaahi
ha'a ka na'e toki ngāue'aki pē ia 'i ha fakapangai ki
hono fakatapua 'o ngāue'aki ia ki he "Talamalu - 'o
- fonuá."

Kau Hala Laló

Ko e Tu'i Kanokupolú ia mo e Tu'i lolotongá.

Ha'a Moheofó	-	Fale 'o e Tu'i Kanokupolú ('Otu Kaveingá) mo e Kuiní.
Ha'a Ma'afú	-	Fale'alo mo e fanga makapuna 'o e Tu'i Kanokupolú.
Ha'a Lātūhifo	-	Ko Nuku mo Niukapu. Ko e ongo Vaha'i Tahá kinaua.
Ha'a Vaea	-	Ko e ha'a 'oku felāve'i mo e ha'a Takalauá. Ko Tungī, Fotofili, Luani, Fakafanua, Falekāono. (Fangu mālingi mei Falelahi). 'Iloa 'a Falekāono 'i hono fakapoong 'o Tuku'ahó.

Ha'a Havea	-	Ma'afu Tuku'i'aulahi, ('Otu kaveingá)Fohe (taumuli 'o e vaka), Lavaka (lā 'o e vaka), Fielakepa(lalava ia 'o e vaka), Tu'ivakanō (pesa 'o e vaka), Vaea (taumu'a 'o e vaká, vahe'i 'a e peau).
		Lasike (talafu), Momotu (pule fakahifo 'a e vaka 'alu ki motu).
Ha'a Havea Si'i	-	Ika (toutai), Maka (taula 'o e vaká), Fale'osi (tauhi 'o e funga vaká), Lapota (tauhi mo e 'utu vai e vaká), Tu'ihalamaka (tamaio'eiki ko ia 'okú ne pule'i e folau 'a e Tu'í. Ko e uafú ia. Ko 'ene kato ki he Tu'í ko e sisi kakala pea 'oku 'ikai ke fei'umu ia).
Ha'a Ngata Mōtu'a	-	'Ahio (ko e lahi ia 'iate kinautolú. Na'e 'ikai te ne loto ke ne fai fatongia), Ve'ehala (tauhi fononga), Ata, Kapukava (polisi le'o mei Kauhala 'Uta).
Fakanofonofa 'alofi	-	Ko Vaha'i mei he Ha'a Lātūhifó ke ne fai e malanga 'i Pangaí.
'Ahome'e	-	Ke ne fai 'a e ngaahi faiva 'i he Pangaí. Ko ia pē ne 'ikai kau he taú ka ko e fakamelino pē.

✓ Ha'a Ngata Tupu -	'Ulukalala (le'ohi 'o e Tu'i) Faka'ilongatonga (inu'anga kava).
Ha'a Fokololo e Hau -	'Akau'ola, Tuita, Lutui-'i- Pālelei, Fulivai, Vehekite. kinautolu ia 'oku nau tokanga ki he sino 'o e Tu'i ka fakahā'ele pe fakahake(lua) nau tokanga ki ai.
Tu'i Kanokupolú -	Taufa'āhau Tupou IV.
Fale Ha'akili -	Motu'apuaka, Uhi, Ngalungalu, Kioa, Sika, Kaufana, Kamoto, Māsila.
Ha'a Fale Fisi -	Tu'i Lakepa, Tu'i'āfitu, Tu' Ha'ateiho, Malupō, (hako kinautolu 'o e Fisi ko Tapu'osi 'a ē na'e mali mo e Tu'i Tonga Fefine ko Sinaitakala).
Ha'a Talafale -	Le'ole'o ki he Tu'í (Tu'i 'Pelehaké).
Ha'a Maliepō -	Lauaki mo e kau Ma'ú.
Ha'a Lātūkefu -	Ko e kau malanga kinautolu 'o e pangai.
Tou'a 'Eiki -	Kalaniualu, Vaea, Tungī.
Tou'a Tāupe -	Nofo mei he tu'a 'o e Tou'a 'Eiki (Tungī) Kava Hopo.

Ngaue

1. Hiki mai 'a e 'ulu 'o Ha'a Havea Lahi.(SL1)
2. Hiki mai 'a e 'ulu 'o e Ha'a Latuhifo.(SL1)
3. Tohi mai ha hou'eiki 'oku nau kau ki he ngaahi ha'a ko 'eni, (SL2)
 - i. Kauhala 'Uta
 - ii. Kauhala Lalo
 - iii. Ha'a Moheofo
 - iv. Ha'a Ma'afu
 - v. Ha'a Vaea
 - vi. Kau Sina'e
4. Fakamatala ki ha founa 'oku ngaue'aki ' e he ngaahi ha'a kapau 'e to e laa he fonua pe hala ha Tu'i. (SL3)
5. F'au ha fakamatala ki he konga lea ko 'eni, " ko e taha 'o e ngaahi me'a na'a nau pukepuke 'a e melinomo e ma'uma'uluta'o e nofo ko e mamahi'i 'a e fatongia. (SL3)
6. Fa'u ha fakamatala ki he konga lea ko 'eni, " Ko e taha 'o e ngaahi me'a na'a ne pukepuke 'a e nofo melino mo e ma'uma'uluta 'o e nofo ko e femali'aki." (SL3)

7. Fakmatala'i 'a e mahu'inga 'o e ngaahi ha'a ki hono pukepuke 'o e ma'uma'uluta 'o e nofo 'a e fonua. (SL3)

8. Fai ha'o fakafuofua ki ha ngaahi me'a 'e hoko 'o ka molia atu 'a e ha'a 'i Tonga ni. (SL4)

9. Fekumi ki he malohinga 'o e fa'unga e nofo fakaha'a 'i he'ene fekau'aki mo e tu'uloa 'a e ma'uma'uluta 'i Tonga. (SL4)

10. Fakamatala'i 'a e makatu'unga'unga 'o e holo 'a e nofo fakaha'a 'i he senituli 19. (SL4)